

УДК 821.161.2-84.09"18/19"Г.Квітка-Основ'яненко

РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ ПРИКАЗОК ТА ПРИСЛІВ'Я У ГУМОРИСТИЧНИХ МІНІАТЮРАХ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА «НА ПУЩАННЯ – ЯК ЗАВ'ЯЗАНО» ТА «ПІДБРЕХАЧ»

Ярослава Вільна

*Інститут філології Київського національного університету імені Тараса
Шевченка, бульв. Тараса Шевченка, 14, Київ, Україна, 01601*

Проаналізовано досвід Г. Квітки-Основ'яненка в літературній інтерпретації українських паремій на прикладі прозових гумористичних мініатюр «На пуцання – як зав'язано», «Підбрехач».

Ключові слова: паремія, приказка, прислів'я, фразеологізм, образне порівняння, національний колорит, етнографічна достовірність.

Основоположник нової української прози, як і більшість його сучасників та послідовників, часто використовував не лише у своїх творах, а й у приватних листах українські та російські приказки і прислів'я, незалежно від того, якою мовою – українською чи російською – ці художні твори та листи були написані.

Паремійні джерела має більшість сентенцій прозаїка. Та це й не дивно, адже відомо, що він був людиною мудрою і спостережливою та, водночас, чоловіком жвавим, дотепним, навіть харизматичним, з рухливою реакцією і позитивною енергетикою. Його висловлювання, афоризми та римовані жарти навіть задовго до того, як він почав писати, часто цитували харків'яни, а це можливо лише тоді, коли людина не лише має багатий життєвий досвід, гострий розум та й знається на людській психології, а й володіє особливим чуттям не просто мови, а й народнопоетичного слова і саме тому здатна не лише стилізувати, а й оригінально модифікувати давні сталі формули.

З роками, як відомо, Г. Квітка-Основ'яненко перерозподілив коло своїх життєвих зацікавлень і вже в доволі солідному віці звернувся до творчості українською мовою. Істориками літератури неодноразово зазначалося (принаймні ті із них, хто уважно і вдумливо читав його твори, листи та спогади сучасників), що прозаїк мав чіткий план дій щодо розвитку української прози і не менш чітке уявлення про засоби, дякуючи яким можна досягнути органічності жанрово-стильового малюнку сучасного прозового твору. Ці останні десять років його життя, коли власне він писав та домагався видруку своїх творів українською мовою, були часом нелегких пошуків оптимальної форми співвіднесення національної літературної і фольклорної традиції та інтуїтивно ним відчутих нових художніх тенденцій, яким почала віддавати данину вся літературна Європа першої половини ХІХ століття. Ці роки також були часом пошуку та часом

поступового віднайдення свого власного індивідуального стилю, який, як бачимо згодом, позначився на уявленні більшості його наступників щодо прикмет істинно національного стилю у красному письменстві нової доби. Не дивно, що цей період супроводжувався і постійними авторськими сумнівами щодо художньої та ідейної вартісності ним же написаного. Із листів до приятелів, колег та однодумців це однозначно стає зрозуміло. У листі до П. Плетньова від 1 лютого 1841 року Г. Квітка-Основ'яненко саркастично і влучно характеризував інтелектуальний та культурний рівень своїх земляків, яких він сприймав як типових снобів і вважав у більшості своїй кондовими провінціалами. Така оцінка зрозуміла, оскільки з ними він змушений був постійно спілкуватися, на них як читачів мав розраховувати і дуже добре усвідомлював, що інших читачів і критиків у найближчому часі та просторі для нього просто не існувало. Саме в цьому колі письменник і сподівався в майбутньому віднайти тих, які здатні зрозуміти його задум та підтримати його візію національної літератури. Зрозуміло, що Г. Квітка-Основ'яненко вповні усвідомлював складність цього процесу кардинальної переорієнтації смаків, а з тим нехай і поступової, але все-таки зміни комплексу естетичних параметрів у мистецтві слова. У цій же частині листа письменник демонстрував звичну для себе схильність до самоіронії та був доволі самокритичним. Чого лише вартує його спостереження такого стибу: «Гоголя заглушили бы, но что его поддерживал царь», – цитує Г. Квітка популярне тоді твердження, – Кудаже мене, былинке, мечтать о том?» [2, с. 285]. Як бачимо, навіть у приватному листі письменник йшов звичним і оптимальним для себе та традиційним для фольклорних порівнянь шляхом зіставлень, проведень аналогій, висловлюючи в сконденсованій формі своє ставлення до конкретної ситуації.

Якщо ж звернутися чи до найвідоміших, чи менш популярних україномовних творів Г. Квітки-Основ'яненка, то стає зрозумілим, що наявність у цих текстах стислих, влучних, і всіма добре знаних народних висловів, що, як годиться, не лише характеризують, а й повчають, для письменника такого рівня авторської свідомості абсолютно закономірна, адже простішої та органічнішої форми, яка б сприяла розумінню загалом людської природи та усвідомленню сутності життєвих явищ, реалій та характерів, що змальовуються, віднайти складно.

У прозаїка немає жодного художнього твору, в якому б він як оповідач знехтував можливостями, які дають, наприклад, паремії для розкриття способу мислення народу, як ілюстрація ментальних рис цього ж народу, відтворення своєрідності та глибини філософського сприйняття життя простими українцями. Навіть у програмовій «Супліці до пана іздателя», датованій 1833 роком, що має обсяг неповних двох сторінок, Грицько Основ'яненко, пишучи від свого імені та наслідуючи розмовний стиль, звично для себе вдавався і до образних порівнянь: «мов голодна беззуба собака шкоринку...» та ін.; фразеологізмів: «серденько защемить» та ін.; приказок: «на догад буряків, щоб капусти дали» [2, с. 112–113], чим, власне, додатково увиразнював не лише свої ідеї, а й свої думки з приводу використання тих фольклорних джерел, які мають бути пріоритетними для

літераторів серед широкого кола художніх засобів у арсеналі сучасного митця. Джерел, які сприятимуть і розумінню якісно нових параметрів мистецтва слова та сприятимуть віднайденню оптимальної тактики в межах стратегії розвитку національного письменства.

У також програмовому «Салдацькому патреті», що сприймається і як нібито проста, доволі цікава і кумедна історія та, водночас, багаторівневий твір із кількома пластами підтексту та широким асоціативним і алюзійним звучанням, у мові оповідача та персонажів таких виразів, що імпліцитно містять ширшу, глобальнішу інформацію, стає вже дещо більше.

Отже, рівень мислення письменника і художня мета використання ним, зокрема прислів'їв, відповідає сучасному спостереженню, яке віднайдемо, наприклад, у відомій праці М. Пазяка, а саме: «...Воно... (прислів'я. – Я. В.) підводить підсумок спостережень над цілими групами життєвих явищ, визначаючи в них характерне й особливе, даючи узагальнений висновок, який може бути застосований при характеристиці аналогічних фактів або явищ» [4, с. 173].

Не менш важливою для розуміння художньої стратегії письменника є ще одна його заувага, яку рідко цитують, на противагу загальнознаним і часто згадуваним його словам із цього ж листа до П. Плетньова від 26 квітня 1839 року, а саме: «... Писав “Марусю” я узнал себя, что могу так писать, – по-русски, после уроков за “Дворянские выборы, я боялся приниматься”» [2, с. 142]. На наш погляд, треба звернути увагу саме на першу частину цього твердження: «...Писав “Марусю” я узнал себя...», оскільки це твердження є одним із основних кодів усієї творчості письменника, навіть основною її передумовою, сутністю, метою і надметою одночасно. Та й, додамо, вдячним приводом до незаангажованих оцінок стильового спрямування доробку прозаїка.

Утім, повертаючись до вищезауваженого, зазначимо, що прагнення до самопізнання є закономірним прагненням мислячої людини, а для митця творчість дає найширші можливості не лише для художніх експериментів, а й для пізнання себе, а з тим й інших у процесі безпосереднього творчого акту.

Однак Г. Квітка-Основ'яненко, відтворюючи у мистецькій формі ту чи іншу життєву ситуацію, змальовуючи ті чи інші характери мав на меті не лише досягнути певних нових вершин як творча особистість, а й прагнув переконати усіх у тому, в чому сам був абсолютно впевненим: можливості українського слова та потенціал фольклорних ремінісценцій у літературній мові – безмежні.

Це сьогодні, ледь не на рівні аксіоматичного твердження існує розуміння того, що на перших етапах становлення національної літератури застосування, відтворення чи різномірні модифікації народнопоетичної спадщини не лише прикрашають твір, підкреслюють, акцентують його національний колорит, а й сприяють, завдяки переосмисленню традиційних формул, формуванню і становленню жанрово-стильової системи та ідейного спрямування якісно нового етапу літератури. Прозаїчний доробок Г. Квітки-Основ'яненка є найліпшим аргументом на підтвердження цього спостереження.

Маленьке гумористичне оповідання Г. Квітки-Основ'яненка «На пуцання – як зав'язано» вперше було надруковано в альманасі Є. Гребінки «Ластівка» у

1841 році, а оповідання «Підбрехач» також вперше було надруковано в альманасі «Молодик» (ч. II. Харків, 1843 р.). Відтак, це не лише одні з останніх друкованих творів письменника, а й такі, що демонструють ще один, відмінний від попередніх, рівень і варіант його особистої рецепції фольклору.

Отож, оповідання «На пушання – як зав'язано» автор вибудовує як пряму ілюстрацію локальної події. У творі відображено ситуацію, яка складається в родині Хоми та Кулини в останній день вживання скоромної їжі перед постом і час цей у народі, як відомо, має назву «пушання» або «пущення».

Хома просить нагодувати його так, щоб увесь піст і не згадувати про їжу. Килина розуміє побажання чоловіка буквально і протягом сніданку, обіду, полудня, підвечірку та вечері подає йому стільки смачних страв, що Хома втрачає сили і снагу все це спожити. Автор вдається до низки образних висловів та переносних значень слів, щоб увиразнити «страждання» недалекого і наївного чоловіка: «Упорався Хома і з вечерєю; доволік усе, що постановила жінка: і борщику, і каші, і рибки, і млинців, і буханців, а далі тирить і вареників макітру – як кулаки плавають у маслі. Сопе Хома, дотрощує їх, та вже спочиваючи. Розперезався, силкується... От-от і дно видко, та бачить, що лихо; от здихнувши, і каже:

– Се, жінко, зо мною сталося? Щось не доїм.

– Ох, мені лихо! Чи не з очей?

– Ні, – ледве промовив, тяжко дихаючи, сердешний Хома. – Бачу: на пушання – як зав'язано!» [1, с. 406].

Отож, у лаконічному зо обсягом тексті Г. Квітка-Основ'яненко уникнув авторських звернень до читачів, які є характерними для більшості його творів, оскільки слушно зауважив, що використана у творі завершальна фольклорна паремія є настільки знаковою та її відповідність народній етиці є настільки вичерпною, що уся логіка розгортання нескладного сюжету й не потребує додаткових рефлексій у плані звичних для письменника виявів свого власного розуміння, – конкретно у цьому разі, – тотальної поверховості релігійних переконань і, відповідно, закономірної глибини забобонів малоосвічених селян. Хоча спадає на думку й інший можливий сенс цієї історії, коли вся сценка може висновуватися іншим народним афоризмом: «Мудрий хлоп по шкоді».

Натомість також коротке оповідання «Підбрехач» якраз навпаки не завершується, а саме розпочинається зі звичної для Г. Квітки-Основ'яненка оцінної зауваги, яка вже в другому реченні твору підсилюється фольклорною ремінісценцією: «Брехнею, – кажуть люди, – світ пройде, та назад не вернешся».

В оповіданні йдеться про приятеля, який запросив Самійла підбрехачем на сватання Пархома до Хіврі. Хлопець цей на ймення Остап Самійлу ніби все пояснив правильно: «– Та воно не трудно, – каже Остап, – я буду починати брехати, а ти підбріхуй; звісно, як старости брешуть про парубка, за кого сватають, а без брехні вже не можна! Я збрешу на палець, а ти підбріхуй на цілий лікоть, то й закінчаєм діло, зап'ємо могоричі, а молоді опісля нехай живуть, як знають!» [1, с. 413]. Не врахував Остап лише того, що Самійло ніколи «...не був у

сім ділі» [1, с. 413] та ще й Бог, як кажуть, клепки йому не додав. За принципом ампліфікації розгортається цей діалог між старостами і батьками дівчини та й завершується все вже зовсім недобре – навігадував підбрехач різних дурниць, а саме:

«– Та, кажуть, щось там нашкодив, так чи не буде йому біди? – допитується батько.

– Яка там біда? Може, провчать трошки, – сказав староста.

– Як то можна трошки? Його так гарно кат кнутом попоб'є, та й на Сибір зашлють, закінчив підбрехач...» [1, с. 414], що й змусило батьків Хіврі вигнати старостів із хати та ще й ледь не позиватися на хлопців за бешкет і неповагу до них та їхньої дочки.

Отже, в останніх із надрукованих україномовних творів Г. Квітка-Основ'яненко скористався одним із основних принципів народної пареміології, який бере початок у схильності народу до спостереження та є наслідком здібностей носіїв мови до конденсації думки, про що писав ще О. Потебня. Це розуміння надало можливість письменнику в доволі непретензійному жанровому форматі, який, головню, ґрунтується на живому мовленні у формі простого діалогу персонажів, зберегти приналежність і легкість фабул та органічність типажів і не забути при цьому про вагомість моральної мети твору, тобто було враховано все те, за що його згодом так високо цінував П. Куліш. Адже очевидна повчальність таки наявна й у цих маленьких творах, як і у більшості текстів прозаїка.

Через декілька десятиліть, вже в другій половині XIX століття, когорта українських письменників, які впевнені були в тому, що дотримуються принципу «етнографічної достовірності», а насправді виявилися абсолютними романтиками у ставленні до народнопоетичного матеріалу, скористаються тим самим принципом літературної інтерпретації цієї скарбниці народної етики і моралі, яку якраз і репрезентують українські паремії. І робитимуть це в тому самому ключі, який запропонував Г. Квітка-Основ'яненко. Особливо помітним є дотримання цього принципу у творах Ганни Барвінок, О. Стороженка, Ю. Федьковича, що позначилося навіть на назвах творів цих письменників.

Так що І. Нечуй-Левицький, вступаючи в дискусію з М. Драгомановим у 70-х роках XIX століття і розмірковуючи щодо прихвненості чи відсутності перспектив національної літератури та українського літературного слова, керувався не лише власним художнім досвідом, а й мав достатньо переконливих аргументів на підтримку своїх тез, опираючись на досвід попередників, зокрема фундатора нової української прози Г. Квітки-Основ'яненка. Нескладно віднайти у цій концептуальній праці І. Нечуя-Левицького ті тези, що прямо висновуються із творчого досвіду і Грицька Основ'яненка.

У «Сьогочасному літературному прямованні» І. Нечуй-Левицький писав і про те, що принцип народності в літературі складається з трьох елементів, зокрема, «Перший елемент – се народний язик, яким говорить народ, просто сказати мужики...» [3, с. 219], «...Другий елемент народности в літературі – се епічні та ліричні форми народної поезії. Окрім прозаїчного й поетичного

народного язика, принцип народності і літературі захоплює ті блискучі поетичні фарби, котрими закидані українські народні пісні, вся народна поезія в казках, приказках, загадках, колядках та шедрівках» [3, с. 219]

«...Третій елемент народності в літературі то самий дух народної поезії, котрий доконче чи так, чи інак виявляється в творах національних писалників, котрих не можна навіть назвати народними, бо кожний автор син свого народа, плоть од плоті його і кість од його кості. Білша чи менча сила народної фантазії; народного серця, естетичності, одкинеться в творах писалників проти їх волі...» [3, с. 219].

Остання із зацитованих зауваг І. Нечуя-Левицького «... проти їх волі» по суті абсолютно точна, але якраз у випадку Г. Квітки-Основ'яненка не вповні відповідає параметрам його мистецького креативу та зв'язі поступу цього достойного і свідомого творця національної літератури та інтерпретатора українського фольклору.

Список використаної літератури

1. *Квітка-Основ'яненко Г.* Зібрання творів: у 7 т. / Г. Квітка-Основ'яненко. – К., 1981. – Т. 3.
2. *Квітка-Основ'яненко Г.* Зібрання творів: у 7 т. / Г. Квітка-Основ'яненко. – К., 1981. – Т. 7.
3. *Нечуй-Левицький І.* Сьогочасне літературне прямовання / І. Нечуй-Левицький // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. Книга друга. – К., 1998.
4. *Пазяк М.* Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / Упорядник М. М. Пазяк. – К., 1991.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2012

Прийнята до друку 20.04.2012

ROLE OF UKRAINIAN PROVERBS AND SAYINGS IN HUMOROUS MINIATURE OF G. KVITKA-OSNOVYANENKO «AT THE BLOWING – AS TIED» AND «DECEIVER»

Yaroslava Vilna

*Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Blvd. Taras
Shevchenko, 14, Kyiv, Ukraine, 01601*

The article analyzes the experience of Kvitka-Osnovyanenko in literary interpretation of Ukrainian proverbs by the example of humorous prose miniatures «At The Blowing – As Tied» and «Deceiver».

Key words: paremiaes, sayings, proverbs, idiom, image comparison, the national color, ethnographic authenticity.

**РОЛЬ УКРАИНСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК В
ЮМОРИСТИЧЕСКИХ МИНИАТЮРАХ Г. КВИТКИ-ОСНОВЬЯНЕНКО
«НА ПУЩАНИЕ – КАК ЗАВЯЗАНО» И «ПИДБРЕХАЧ»**

Ярослава Вильна

*Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса
Шевченко, ул. Тараса Шевченко, 14, Киев, Украина, 01601*

В статье анализируется опыт Квитки-Основьяненко в литературной интерпретации украинских паремий на примере прозаических юмористических миниатюр «На пуцание – как завязано», «Пидбрехач».

Ключевые слова: паремии, поговорка, пословица, фразеологизм, образное сравнение, национальный колорит, этнографическая достоверность.

